

МЕТОДИ МУЗИЧНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

У статті на основі аналізу широкого кола архівних документів визначено засади практики навчальних закладів Чернігівщини на початку ХХ ст. Автором визначено та схарактеризовано методи музичного навчання й виховання, спектр використання яких було значно розширено в навчальних закладах Чернігівщини у досліджуваний період. Запропоновано шляхи використання здобутків регіональної музичної освіти в сучасній практиці.

Ключові слова: музична освіта, музичне виховання, методи навчання музики, учнівська молодь, навчальні заклади, Чернігівщина.

У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ ст. зазначено, що одним із стратегічних напрямів національного та громадянського виховання має стати формування в молоді особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, художньо-естетичної культури. Вагомим чинником формування гармонійно розвиненої особистості є музична освіта й виховання молоді, які забезпечують збереження національної культури, захист її від розпаду і вандалізації, примноження культурної спадщини.

Дослідження концептуальних засад відродження і розвитку національної освіти обумовлює необхідність переосмислення педагогічних традицій та освітніх надбань окремих регіонів, до яких належить і Чернігівщина. Упродовж віків у музично-освітній практиці навчальних закладів краю було накопичено величезний досвід, використання кращих надбань якого в сучасній освіті визначається можливим як інноваційна музично-педагогічна технологія.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розкриття засад музично-освітньої практики навчальних закладів Чернігівщини початку ХХ ст. з огляду на можливість їх

творчого переосмислення й використання в умовах сучасної музичної освіти.

Мета дослідження: проаналізувати практику навчальних закладів Чернігівщини початку ХХ ст. щодо використання в ній методів музичного навчання й виховання учнівської молоді, з метою використання кращих здобутків в освітніх умовах сьогодення.

Завдання дослідження:

1. Визначити особливості добору методів музичного навчання та виховання учнів у практиці навчальних закладів Чернігівщини на початку ХХ ст.

2. Окреслити можливості використання кращих здобутків музичної освіти Чернігівщини в сучасній освітній практиці.

Висвітленню окремих сторін історичного розвитку музичного та культурного життя регіону в різні періоди присвячені дослідження В. Іванова, О. Михайличенка, Л. Масол, О. Васюти, Л. Дорохіної, Т. Ляшенко, В. Малиневської та ін.

У контексті вивчення історії музичної освіти на Чернігівщині окремий фактичний матеріал щодо організації музично-виховної роботи з учнями в різних закладах освіти краю подано в дисертаційних роботах Т. Грищенко, О. Доброскок, О. Донченко, О. Кравчук, М. Маріо, Н. Олійник, А. Омельченко, О. Овчарук, І. Петренко, М. Підгорбунського, О. Травкіною, Т. Тюльпи, Т. Сухенко, С. Чуйко.

У період кінця ХІХ - початку ХХ ст. вітчизняна музична освіта збагатилася прогресивними педагогічними новаціями, насамперед - прийняттям низки освітніх нормативних документів. У ці роки було затверджено низку програм, виданих Священним Синодом («Програма навчальних предметів для церковнопарафіяльних шкіл», 1886 р.) і Міністерством народної освіти («Орієнтовна програма предметів, які викладаються у народних училищах відомства Міністерства народної освіти» 1897 р., «Детальна програма церковного співу для трьох відділень однокласної школи», 1898 р. тощо), а також авторських програм навчання церковного співу Н. Брянського, О. Карасьова, С. Миропольського та інших авторів.

Ці й інші документи в перші роки ХХ ст. було запроваджено в практику навчальних закладів Чернігівщини

середньої та нижчої освітньої ланки, в якій того часу вже використовувалася достатня кількість шкільної нотно-методичної літератури, передусім такі посібники, як «Керівництво для тих, хто навчається співу в народних школах» О. Рожнова, «Методика співу» О. Карасьова, «Керівництво до зорового співу за циферною методою» і «Музична азбука» О. Рубця тощо.

Зазначимо, що на початку ХХ ст. у системі шкільництва губернії домінували заклади початкової освіти, підпорядковані Священному Синоду, насамперед - церковнопарафіяльні школи. Дослідниця історії церковнопарафіяльних шкіл на Лівобережжі України І. Петренко зазначає, що на Чернігівщині 1903 р. налічувалося 890 церковнопарафіяльних шкіл, половина з яких була школами грамоти, хоча з 1904 р. кількість церковних шкіл почала поступово скорочуватися [9, с. 55].

Провідною формою організації навчання співу учнів шкіл духовного відомства був урок, зміст навчання чітко розподілявся в навчальних програмах початкових закладів світської освіти та підпорядкованих Священному Синоду. Аналіз архівних < документів визначив, що вивчення учнями церковнопарафіяльних шкіл Чернігівщини нотної грамоти включало традиційно ознайомлення з нотами, нотним станом; короткими даними з теорії музики. Вчитель доповнював вивчення елементів нотної грамоти співом вправ і поспівок [1, од. зб. 7, арк. 28 зв.].

Під час наукового дослідження [7; 8] нами визначено динаміку використання різних методів навчання учнів початкових шкіл музики для чого вивчались архівні матеріали діяльності різних навчальних закладів Чернігівщини періоду 1850-1890 років і періоду початку ХХ ст. Унаслідок аналізу архівних даних нами з'ясовано, що в II половині XIX ст. найширше використовувалися такі методи навчання учнів співу, як слухання інших, наочне спостереження, наслідування, ознайомлення з різними системами нотного запису.

На початку ХХ ст., порівняно із попередніми роками, значено більша увага при навчанні співу та музики стала приділятися використанню групи наочних методів – слуханню виконання інших учнів, графічному зображенню звукоряду

(драбинка). Вчителями того періоду запроваджувалися різні системи нотного запису - традиційна нотолінійна, циферна (в окремих школах) і буквена. Використання останнього методу було пов'язане з підготовкою вчителів на церковно-співацьких курсах, де педагоги здобували знання про музично-педагогічні новачі.

1897 р. в Чернігові їх проводив прихильник буквеної системи запису нотного тексту, видатний російський музичний педагог і регент О. Карасьов. У музичній педагогіці О. Карасьов був відомий демократичними поглядами щодо обов'язковості навчання церковному співу всіх без винятку учнів унаслідок його великого загально виховного значення, адже процес навчання, «окрім досягнення музичних завдань, має та повинен мати великий виховний вплив на загальний (серед іншого й естетичний) розвиток учнів» [6, с. 13].

О Карасьов стверджував у своїх працях, що більшість дітей має від природи гарний слух і рівень його розвитку залежить від методики навчання співу та майстерності вчителя. Загальновідомими посібниками Карасьова, які дозволяли ілюструвати розташування нот за допомогою карток, були «Рухливі ноти» та «Пояснення до рухливих нот» (1898 р.).

Завдяки перебуванню вчителів і регентів на педагогічних і церковно-співацьких курсах Чернігівщини (проходили впродовж 1897-1902 рр.) розширився спектр методів навчання співу учнів початкових шкіл. Так, у звітах інспектору Глухівського повіту за 1902 р. зазначено, що «в усіх церковних школах повіту ведеться навчання церковного співу, переважно з голосу та слух. У більшості шкіл діти співають, зберігаючи ансамбль. Знають усі загальноживані молитви та деякі піснеспіви із Священної Літургії і Всенощної» [4, с. 134]. Лише в тих елементарних церковних школах, де співам вчили випускники духовних закладів краю, предмет викладався за нотами.

Серед практичних методів вчителями використовувалися такі, як метод співу за нотами, виразне читання текстів музичних творів і метод виконання технічних вправ для розвитку слуху й голосу. Аналіз архівних джерел дозволяє говорити про те, що провідним методом на четвертому етапі розвитку музичної освіти в Чернігівській губернії було навчання співу за нотами.

Основою використання методу співу за нотами слугувало достатнє нотно-методичне забезпечення та професійний рівень учителів, що зріс порівняно з попереднім етапом завдяки проведенню педагогічних курсів. Серед навчально-методичної літератури одночасно з працями О. Карасьова [6] популярністю серед учителів Чернігівщини користувалася також праця О. Сосновського «Методика преподавания учебных предметов начальной школы» (1908 р.). Вона розкривала особливості використання практичного методу навчання - «спів з голосу учителя в роботі з учнями, які ще не були знайомі з основами нотної грамоти» [10, с. 5].

Завдяки використанню в практиці навчальних закладів краю широкого кола навчально-методичної літератури ефективніше забезпечувалась організація музичного сприймання учнів за використання наочних спостережень, набуття дітьми необхідних співацьких умінь через пояснення вчителя, демонстрування в навчанні співу моделей рухомих нот тощо.

Установлено, що в навчанні учнів початкової ланки Чернігівщини запроваджувалися переважно такі методи, як «спів з голосу» вчителя, інших дітей і спів з аркуша; ознайомлення з різними системами нотного запису; методів вивчення та виконання на уроці співу різножанрових творів: церковних піснеспівів, народних пісень тощо.

Розширення спектру методів навчання учнів співу та опанування ними основ нотної грамоти сприяло підвищенню ефективності музичної освіти.

На початку ХХ ст. на Чернігівщині завдяки посиленню демократичного напрямку в педагогіці, діяльності губернських земств, навіть у віддалених куточках губернії тривав пошук новітніх методик навчання та організації навчально-виховного процесу. Так, у всеросійському часописі «Для народного учителя» за 1916 р. з'явилася стаття про пошук нових організаційних і навчально-виховних форм у Мглинському повіті губернії.

Екзаменаційна кампанія для 4 груп учителів із низьким освітнім рівнем була наближена до курсів підвищення кваліфікації. У заключній частині іспитів учнями шкіл презентувалися різноманітні позакласні заходи, серед них —

«музично-вокальний концерт, дитяча музична вистава тощо» [11, с. 28]. Поза сумнівом, запозичення форм музично-естетичного виховання, традиційних для закладів середньої освіти для практики сільських шкіл, було прогресивним кроком для шкільництва Чернігівської губернії.

Оригінальну систему викладання співів запроваджував у Чернігівському жіночому вищому початковому училищі вчитель співів, випускник Київської музичної школи О. Камінський. У дореволюційні часи ним було запропоновано «читання по одній тижневій лекції (по одному уроку - С. М.) з теорії музики та співу в першому та другому класах» [3, арк. 92], а також окремо - по одному практичному заняттю з хорового співу.

Зведене хорове виконання, згідно з розкладом, було шостим уроком у середу та п'ятницю для всіх учениць. Педагогічними новаціям учителя О. Камінського, на нашу думку, сприяли, окрім великого педагогічного та регентського досвіду вчителя, також творчі пошуки, що тривали в музично-педагогічній думці України в цей період [3, арк. 6].

У перші десятиліття ХХ ст. розширення спектру методів навчання учнів музики (що визначається з практики закладів середньої освіти) значною мірою збагатило практику навчальних закладів губернії, сприяло активнішому залученню дітей і молоді до активних форм музично-виховної та просвітницької роботи. Основними з методів навчання музики на цьому етапі були метод гармонізації і складання творів, участь у музичних заходах (концертах, святах, музичних вечорах тощо), виконання дитячих і народних (російських та українських пісень).

У роботі з учнями навчальних закладів середньої ланки Чернігівщини запроваджувалися такі методи, як спів інтервалів, письмові вправи (диктант), гармонізація та складання музичних творів, виконання дитячих і народних (російських та українських пісень), участь у музичних заходах (концерти, свята, музичні вечори тощо).

Аналіз роботи з архівними джерелами виявив, що після введення співів до складу основних предметів у закладах гімназійної освіти краю (1915 р.) формування всебічно розвиненої особистості учнів стало мати не тільки виховний, але й освітній характер. Система музичного виховання, що склалась

у закладах середньої освітньої ланки губернії наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. відзначається цілісністю, динамізмом, відкритістю до запровадження різноманітних форм.

Усі міністерські гімназії губернії на початку ХХ ст. практикували навчання духовного та світського співу. Стройовий військовий спів викладався лише у Стародубській і Чернігівській гімназіях. Класний спів у гімназіях зумовлював вивчення основ теорії музики та сольфеджіо. У Глухівській чоловічій гімназії учні отримували ці знання лише в ІІ-ІІІ класах. У Ніжинській міській чоловічій гімназії елементарна теорія співу викладалась у зв'язку з практичними вправами, які вчитель Г. Смирнитський проводив на репертуарі народних пісень, зокрема, українських.

На початку ХХ ст. значно розширився спектр напрямів і форм музичного виховання учнівської молоді Чернігівщини. Найважливішим серед напрямів роботи з учнями навчальних закладів, як і на попередніх етапах, залишалось морально-релігійне виховання. У педагогічній літературі цього періоду посилилася думка про нерозривний зв'язок релігійного навчання й виховання молоді. Відомі педагоги ХІХ ст. (Є. Крижановський, К. Победоносцев, С. Рачинський) вважали, що школа, яка живе одним життям із церквою, повинна використовувати особливі засоби морально-релігійного виховання, накопичений віками досвід релігійного життя. Не тільки навчання, але й правильно організоване дозвілля повинні були стати об'єктом клопотання Церкви, вчителів і громадськості.

У розпорядженні опікуна Київського навчального округу, надісланому на ім'я директору народних училищ Чернігівської губернії за№ 378 від 03.10.1902 р., було висловлено пропозицію активніше залучати молодь до проведення виховних заходів релігійного спрямування, серед іншого і до відвідування учнями богослужінь, організації спільної церковної служби разом із колишніми учнями шкіл [2, арк. 5 зв.].

Випускники, які насправді мали б здійснювати обов'язки керівників школярів молодших класів, повинні були мати вік від 12 років і більше і виховний авторитет серед учнів [12, арк. 73]. *i*

Архівні дані свідчать, що ця пропозиція не знайшла палкого відгуку серед учительської спільноти губернії.

Зміст позашкільної музично-естетичної роботи початкових світських і церковнопарафіяльних шкіл губернії включав спільні з дорослими або учнями інших шкіл культурно-просвітницькі заходи, відпочинок учнів під музику в громадських місцях тощо. Основними формами використання музики в позаурочній роботі з метою формування моральних рис, духовності учнівської молоді на Чернігівщині на початку ХХ ст. були: літературно-музичні вечори, ранки; форми концертної діяльності Братського хорового руху; концерти; екскурсії до духовних святинь великих міст; участь у військових оркестрах; відвідання музично-драматичних постановок, спектаклів, концертів.

За архівними документами, серед методів виховання тогочасної музичної практики Чернігівщини були морально-релігійна бесіда; привчання, наставляння, заохочення та покарання, приклад.

З огляду на вищевикладене ми дійшли таких висновків:

1. Аналіз музично-освітньої практики численних навчальних закладів Чернігівщини, які діяли на початку ХХ ст., дозволяє говорити про те, що вона характеризувалася тісним поєднанням навчання співу, основ теорії музики з використанням співу, а також музичного мистецтва в різноманітних формах виховного процесу:

- у навчанні учнів початкової ланки запроваджувалися переважно такі методи, як «спів з голосу» вчителя, інших дітей і спів з аркуша; ознайомлення з різними системами нотного запису; методів вивчення та виконання на уроці співу різножанрових творів: церковних піснеспівів, народних пісень тощо;

- у роботі з учнями навчальних закладів середньої ланки використовувалися такі методи, як спів інтервалів, письмові вправи (диктант), гармонізація та складання музичних творів, виконання дитячих і народних (російських та українських пісень), участь у музичних заходах (концерти, свята, музичні вечори тощо);

- посилення на початку ХХ ст. уваги держави та Церкви до морально-релігійного виховання учнівської молоді

позначилося запровадженням у практику навчальних закладів Чернігівщини широкого кола виховних і дозвіллевих (шкільних і позашкільних) організаційних форм, проведення яких ґрунтувалося на використанні таких методів, як морально-релігійна бесіда; привчання, наставляння, заохочення та покарання, приклад тощо.

2. Для сучасної музично-освітньої практики, на думку автора, вартий уваги досвід Чернігівщини щодо розширення кола методів музичного навчання учнів відповідно до культурних вимог сьогодення, удосконалення традиційних методів навчання співу через ознайомлення з різними системами нотного запису тощо.

Література

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (ВДАЧО в м. Ніжині). — Ф. 375, оп. 1, од. зб. 1. — Ставицьке начальне народне училище Козелецького уезда. Сведения о работе, б/г. - 113 арк.

2. ВДАЧО в м. Ніжині. - Ф. 1405, оп. 1, од. зб. 1. - Фастовецьке высше начальне народне училище. Книга протоколов, 1917 г. -45 арк.

3. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО у м. Чернігів). - Ф. 757, оп. 1, од. зб. 3. - Черниговское женское высше начальне училище, 1918 г. - 40 арк.

4. Журнал Глуховського земського собрания // Журнал засідань Черниговського губернського земського собрания (приложение). - 1915 (№ 94). - С. 1-134.

5. Из истории музыкального воспитания : хрестоматия / [ред.-сост. О.А. Апраксина]. -М. : Просвещение, 1990. - 207 с.

6. Карасев А.Н. Методика пения. Ч. 1: Руководство к постановке и преподаванию хорового пения в народных, церковно-приходских школах и прочих учебных заведениях и к организации церковно-певческих хоров / А.Н. Карасев. - Пенза : Типолитография В.Н. Умнова, 1889. - 270 с.

7. Матвієнко С.І. Використання музики в позаурочній роботі з учнівською молоддю Чернігівщини (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) / С.І. Матвієнко // Наукові записки НДУ ім.

М. Гоголя. Серія Психолого-педагогічні науки. - 2008. - № 2. - С.152-156.

8. Матвієнко С.І. Особливості навчання співу учнів церковнопарафіяльних шкіл Чернігівської губернії у ХІХ ст. / С.І. Матвієнко // Історія, теорія та практика музично-естетичного виховання : Матеріали Третього всеукраїнського науково-практичного семінару / ред.-упор. С. Дацок та ін. - Дрогобич: Посвіт, 2009. - С. 21-29.

9. Петренко І.М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої урядової політики Царської Росії (1884-1917 рр.) : дис. ... канд. істор. наук : 17.00.01 / Петренко Ірина Миколаївна. - К., 2005. - 248 с. Бібл.: С. 200-248.

10. Сосновский В.И. Методика преподавания учебных предметов начальной школы / В.И. Сосновский. - Екатеринбург, 1908. - 214 с.

11. Урсуляк К. Письма с мест: Мглинский уезд / К. Урсуляк // Для народного учителя. - М., 1916. - № 10. - С.28-29.

12. Центральний державний історичний архів України (ЦЩА України у м. Київ). - Ф. 707, оп. 227, од. зб. 31. - С распоряжениями Министерства народного просвещения по различным вопросам. - Стол 31, 1902 г. - 127 арк

In the article on the basis of analysis of wide circle of the archived documents principles of practice of educational establishments of Chernihivshchina are certain at the beginning of the XX item. By an author it is certain and gave detailed characteristic the methods of musical studies and education, the spectrum of the use of which was considerably extended in educational establishments of Chernihivshchina in an explored period. The ways of the use of achievements of regional musical education are offered in modern practice.

Key words: *musical education, musical education, methods of studies of music, student's young people, educational establishments, Chernihivshchina.*